

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 20 • 1969 • SIDE 441–445

De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen



Våbenbøger og løver
Af Sven Tito Achen



SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heralдинen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen

*

Våbenbøger og løver

Af *Sven Tito Achen*

STØRSTEDEN af det materiale hvorfra vi har vor viden om middelalderens heraldik — først og fremmest sigiller, men også fx. ligsten, mønter, bygningsdetaljer og graveringer — lider af en stor brist: det viser ingen farver. For mange middelalderlige våbeners vedkommende kender vi derfor slet ikke farverne. *Hvor* mange det kan dreje sig om, kan vi få et indtryk af gennem Thiset & Wittrups »Nyt dansk adelslexikon« fra 1904. Blandt dette værks ca. 1700 våbener stammer ca. 910 fra middelalderen, dvs. fra før år 1500, men kun for o. 425 af disse, = ca. 47 %, kender man tinkturene. Hertil kommer, at i mange af de tilfælde, hvor vi faktisk kender, eller mener at kende, middelalderlige våbeners farver, stammer denne viden fra et langt senere tidspunkt end våbenets første tilsynkomst, og vi kan ikke være sikre på, at disse farver er de oprindelige.

Det er især derfor, at de middelalderlige *våbenbøger* er så dyrebare for det heraldiske studium. De giver nemlig altid besked om *farverne*. De oplyser naturligvis tillige om meget andet, dels ting man også ved andetstedsfra, dels ting som kun de kan fortælle; de våbenbøger som består af tekst kan fx. oplyse om hvad en ellers

ikke identificérbar figur egentlig forestiller. Desuden udgør våbenbøgerne *samlinger* af heraldisk information; de største våbenbøger indeholder tusinder af våbener. Hvis man ikke havde dem, måtte en tilsvarende viden indsamles fra tusinder af sigiller, spredt på tusinder af dokumenter i snesevis af arkiver; fra ligsten i hundreder af kirker; osv., osv.

Men det er og bliver farverne som gør våbenbøgerne til hvad de er: næst sigillerne vel det vigtigste heraldiske kildemateriale vi ejer. Og samtidig, langt foran sigillerne, det som mere end noget andet giver et indtryk af hvad der formodentlig er den egentlige bevæggrund bag det hele: de dejlige figurer, de kække forenklinger, de frydefulde variationer, alt sammen i enkle, men stærke og dybt tilfredsstillende farver ... kort sagt: heraldikkens skønhed.

Sandsynligvis er der blevet udarbejdet våbenbøger i alle lande, som har haft en heraldik, men de er ikke blevet bevaret lige godt alle steder. I et register over den danske herold Hans Jyllands ejendele fra 1524 nævnes »en bog med våben udi, som herolder plejer at have«, men hvad der siden er blevet af den, vides ikke. Den har måske været dansk, men kan også

have været udenlandsk. Den mest omfattende middelalderlige våbenbog som kendes, *Bergshammar* (opkaldt efter en svensk herregård), med ca. 3400 våbentegninger i, blev udarbejdet i Nederlandene omkring midten af 1400-tallet, men har i alle fald fra midten af 1600-tallet været i svensk eje og findes i dag i Riksarkivet i Stockholm.

Næsten alle de middelalderlige våbenbøger man kender i dag stammer fra Frankrig, Nederlandene, Tyskland eller England. I de to sidste lande er der udgivet detaljerede, omhyggeligt redigerede kataloger over alt hvad der findes, utrykt såvel som trykt: E. v. Berchem, D. L. Galbreath, Otto Hupp & Kurt Mayer: »Die Wappenbücher des deutschen Mittelalters«, 1939, omfattende i alt ca. 80 håndskrifter, og A. R. Wagner »A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms«, 1950, der omfatter godt 100. For Frankrigs vedkommende har Paul Adam publiceret en oversigt over de våbenbøger der foreligger trykt, »Catalogue des armoriaux français imprimés«, 1948, og en anden over de franske våbenbøger som indeholder udenlandske våbener (ca. 40, deriblandt nogle af de kendteste), »Les armoiries étrangères dans les armoriaux français du moyen âge«, 1955. Et samlet katalog over alle franske våbenbogsmanuskripter eksisterer ikke. Nogen nederlandsk fortegnelse er mig heller ikke bekendt, men de vigtigste nederlandske våbenbøger er opført i den tyske eller de franske fortegnelser.

Alt i alt skal der nok i Vesteuropa findes opimod 300 middelalderlige våbenbøger. Heraf er ca. 20 fra 1200-tallet, o. 70-80 fra 1300-tallet, og resten fra 1400-tallet. I alle fald i Danmark har disse våbenbøger hidtil ikke nær vakt den interesse de fortjener.

Mange af dem indeholder skandinaviske våbener, for konger og i enkelte tilfælde for andre, men materialet er ikke gennemgået systematisk, skønt opgaven er tillokkende og langtfra uoverkommelig.

Våbenbøgernes formål

Formålet med en våbenbog kunne være *lokalt-feudalt*: en fortegnelse over folk som boede i samme landsdel, hørte under samme lensherre, eller havde feudale forpligtelser samme sted (se fx. Heraldisk Tidsskrift 14, p. 173, 1966). Andre våbenbøger omfatter *medlemmer* af et broderskab eller en orden, eller fx. velgørere af en hellig stiftelse. Andre igen gengiver våbener for personer som har været samlet ved en eller anden *lejlighed*, fx. en hyldning, en kroning, en belejring eller en turnering. Nogle våbenbøger er blevet fortsat gennem lange åremål og kan være svære at tidsfæste nøjagtigt; ved »lejlighedsbøgerne« går det i reglen forholdsvis let, fordi alle dens personer, de ældste såvel som de yngste, nødvendigvis må have været i live samtidig.

En fjerde gruppe er egentlig slet ikke våbenbøger, idet våbentegningerne ikke er deres primære formål, men kun skal illustrere en tekst. Det gælder fx. Matthew Paris' historieværk »Historia anglorum« fra o. 1250 med ca. 95 våbentegninger (se HT 7, p. 302-3, 1963) og det berømte tyske Heidelberger Liederhandschrift fra o. 1300 med ca. 135 våbener (HT 7, p. 327). En ganske lille gruppe udgøres af våbenbøger som er ordnet efter *heraldiske figurer*. Deres formål må have været identifikation, og de er utvivlsomt fremstillet til brug for professionelle herolder.

Langt den største gruppe våbenbøger består imidlertid af dem man kunne kalde *generelle*. De begynder i reglen med våbenerne for kejseren, eller kejserne (den byzantinske og den tyske), og en række konger og andre fyrster, verdslige og evt. gejstlige, og fortsætter derefter i mere eller mindre tilfældig orden med andre våbener, fra forfatterens hjemland og fra andre lande. Det er ikke kun kristenheden man holder sig til. Der er ofte våbener, mere eller mindre ægte eller rent ud opdigtede, for muhammedanske, hedenske eller helt igennem legendariske herskere, såvel som for personer der aldrig har ført våben (Alexander den Store fx.) eller som aldrig har eksisteret.

I øvrigt er grænsen mellem de forskellige grupper ikke skarp. Adskillige våbenbøger er begyndt som en af de første kategorier, men er blevet fortsat efter mindre præcise retningslinjer og er endt som »generelle«.

Wijnbergen-våbenbogen

Et godt eksempel på denne sidste, blandede gruppe er den ældste franske våbenbog som er bevaret i original, *Wijnbergen-våbenbogen* (således kaldet efter en tidligere ejer). Den er publiceret 1951-54, og i en lærd, men utyngtet, overmåde læseværdig introduktion gør dens to udgivere, Paul Adam-Even og Léon Jéquier, rede for dens indhold og finder skarpsindigt frem til hvornår den er fremstillet.

Den består af 1312 våbener, fordelt i tre grupper. Først 256 våbener, med navn, for vasaller i Ile-de-France, udarbejdet mellem 1265 og 1270, måske i 1267, da dette landskabs kronvasaller var samlet for at forny deres ed til kong Ludvig den Hellige, før han drog på korstog. Dernæst 1000 våbe-

ner, delvis uden navn, for store herrer og adelsmænd i Nordfrankrig, Nederlandene og Tyskland, grupperet efter len og øjensynligt indsamlet ret usystematisk under forfatterens rejser i de pågældende lande. Denne del stammer fra tidsrummet ca. 1270-88. Våbenbogen afsluttes med våbenerne for 56 konger, hvoraf 50 vises på farveplancherne over for side 456 og 457.

Når Wijnbergen-våbenbogen fremdrages her, er det imidlertid ikke blot på grund af dens store heraldiske interesse i almindelighed, men fordi den har en aldeles speciel, overordentlig stor, betydning for Skandinavien. Blandt dens 56 kongevåbener findes nemlig våbenerne for kongen af Danmark, kongen af Norge og kongen af Sverige, og det er, for Danmarks og Norges vedkommende måske, for Sveriges med sikkerhed, *den ældste forekomst af dem i farver som er bevaret*. Tillige findes her et våben for kongen af Island, som overhovedet ikke kendes andetstedsfra. Det er første gang disse fire våbener publiceres samlet i Skandinavien, og første gang overhovedet at de reproduces i farver.

Hvad Danmarks, Norges og Sveriges våbener angår, er farverne de samme som dem der bruges i dag. Netop ved hjælp af Norges våben kan kongefsnittet i våbenbogen dateres til ca. 1285, og når disse farver har været konstante så langt tilbage, har man lov til at gå ud fra, at de har været de samme helt fra disse våbeners opståen i slutningen af 1100-tallet og begyndelsen af 1200-tallet.

For Island ligger det lidt anderledes. Som nævnt er våbenet i Wijnbergen unikt; det våben for Island som man senere kender til, er helt anderledes (se HT 5, p. 197, 1962, og side 463). Blandt Wijnbergens konge-

våbener er der, som man vil se, adskillige tvivlsomme eller rent ud fantastiske. Spørgsmålet er så, om Island hører til blandt disse eller i samme sikre og korrekte gruppe som de tre andre skandinaviske våbener. Se senere.

»Måske« blev der ovenfor sagt, om hvorvidt Danmarks våben i Wijnbergen var det ældste kendte eksempel med farver. I sin bog om rigsvåbenet p. 43 skriver Grandjean, at den ældste dokumentation af farverne findes i et bogmaleri i »Berliner-afskriften« af Den Sachsiske Verdenskrønike fra »slutningen« af 1200-tallet og henviser til en afhandling af W. Møllerup fra 1888. Møllerup selv er lidt præcisere; han mener at Berliner-afskriften er fra o. 1260-81 »eller en kun lidt senere tid«. Som man ser, er det få år det drejer sig om, og uden nærmere, minutiøse undersøgelser, er det nok umuligt at afgøre om det er Berliner-afskriften af Den Sachsiske Verdenskrønike eller Wijnbergen-våbenbogen der har æren af at indeholde den ældste kendte farvelagte gengivelse af Danmarks våben. Grandjean ville sikkert have nævnt Wijnbergen, hvis han havde kendt den. Hans bog udkom imidlertid i 1926, og Wijnbergen-håndskriftet blev først fundet i 1930.

Det ældste vidnesbyrd om de nordiske kongevåbeners farver er naturligvis ikke det samme som det ældste vidnesbyrd om deres eksistens. Både Danmarks, Sveriges og Norges våbener er, uden farver, kendt længe før Wijnbergen. Alligevel kan deres første samlede entré i verdensheraldikken måske være et vel egnet udgangspunkt for en præsentation af hvad man ved, eller tør formode, om disse tre smukke våbeners oprindelse og tidligste historie. Det vil de følgende afsnit handle om.

Forinden vil vi dog nævne dem som har gjort det muligt for Heraldisk Tidsskrift at bringe de to farveplancher. Den nuværende ejer af Wijnbergen ønsker at være anonym, men gennem Madame Elisabeth Leemans Prins har han og det hollandske heraldiske selskab, *Koninklijke Nederlandsch Genootschap voor Geslacht en Wapenkunde*, i Haag, i hvis varetægt manuskriptet befinder sig, givet Heraldisk Selskab tilladelse til at reproducere de to sider. Madame Leemans Prins har tillige med stor elskværdighed sørget for selve fotograferingen. For alt dette udtaler vi vor bedste tak. Alle interesserede har i øvrigt uendeligt langt mere at være Madame Leemans Prins taknemlig for, idet det var hende som sørgede for at manuskriptet kom frelst gennem krig og besættelse.

Farvefotografering, reproduktion, trykning og papir er betalt ved et tilskud fra det danske *Ministerium for kulturelle anliggender*, som Heraldisk Tidsskrift takker for denne smukke og opmuntrende bistand.

Løven

Da heraldikken opstod, omkring midten af 1100-tallet, tog mange konger og andre fyrster *løven* som deres våbenmærke.

Fra oldtiden havde løven været det mest gangbare symbol for kongelige egenskaber og kongelig magt. Plinius tillagde i sin naturhistorie løven alle de ædleste menneskelige kvaliteter, og kristendommen svækkede på ingen måde denne opfattelse, tværtimod. Løven er omtalt talrige steder i Bibelen. Ordsprogenes Bog 30.30 taler om »løven, kongen blandt dyrene, som ikke viger for nogen«, og i Johannes' Åbenbaring sammenlignes Kristus med

en løve. Middelalderens naturhistorier omtaler den næsten konsekvent som »dyrenes konge«, *rex bestiarum*, og i dyrefabler, fx. den udbredte »Rævebog«, afbildes løven oftest med krone og scepter. Den berømte »Physiologus« anser ligefrem løven for et symbol på Gud selv og på opstandelsen. Faktisk blev løven brugt som opstandelsessymbol, og i så fald i reglen med tre unger. Kejsere og paver hed *Leo*, »Løve«, og det bibelske udtryk »Judas løve« indgik (og indgår stadig) i de ætiopiske kejseres titulatur.

Det er ikke mærkeligt at løvebilleder og løvefigurer i kongelige paladser, på kongeligt indbo og på kongeinsignier nærmest var utallige.

Før korstogene kan det dog ikke have været mange som nogen sinde havde set en rigtig løve, men fra 1000- og 1100-tallet blev det ikke sjældent

for fyrster at holde fangne, evt. tamme løver samt afrettede jagtleoparder (og mellem betegnelserne for disse to slags dyr var der ingen skarp grænse, se HT nr. 4 p. 151 og nr. 6 p. 278). Både i Konstantinopel og i Roma var der løvegårde, og fx. i Firenze, Avignon, Frankrig og England var der levende løver i fyrstelige menagerier. Undertiden blev løver brugt som gave mellem konger. Hvor stærkt løven talte netop til tiden da den allertidligste heraldik krystalliserede sig, ses måske bedst af, at to af epokens dominerende fyrster fik navn efter den: sachserhertugen Henrik Løve (1129-95) og den engelske konge Rikard Løvehjerte (1157-99).

Det kræver således næppe nogen særskilt begrundelse, at både Danmarks, Sveriges og Norges konger tog løver i deres våben.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.